
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZAKKÖNYV MINDENNAPI HASZNÁLATRA

Ágoston Mihály: *A földrajzi nevek írásmódja*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

A beszélt, különösképpen pedig az írásban rögzített nyelv egységes és szabályos használatára mindenkor nagy szükség volt. Természetesen a földrajzi tulajdonnevek helyes használatára is, amelyek a nyelv szerves alkotóelemei. Ma ez a követelmény még fontosabb, mint bármikor, mert a többfelől érkező hatások nagymértékben ingataggá teszik nyelvérzékünket s bizonytalanná helyesírásunkat. Ez nem azt jelenti, hogy vastörvények bevezetésére, örök időkre érvényes szabályokra van szükség a földrajzi nevek használatában. Ágoston Mihály könyve, *A földrajzi nevek írásmódja*, az említett szempontokat is figyelembe véve rendkívül jó eligazítást ad a névhasználat szövevényes kérdéseiben, anélkül, hogy megegyezően kizárólagos vagy türelmetlenül purista lenne. A névváltozatokat, azok nem „hivatalos” formáinak meglétét nyelvi gazdagságként fogja fel, az alakpárhuzamokat mint a kétnyelvűségből származó jelenségeket kezeli, anélkül, hogy utasítást adna egyik vagy másik kizárólagos használatára. Messzemenő megértést tanúsít a névadásban előforduló eltérő nyelvi logika és gyakorlat iránt az élő nyelvhasználat alapján. Talán éppen azért látszik fontosnak, hogy lehetőleg még pontosabban fogalmazzunk, amikor a földrajzi név keletkezésének, életének, használatának a természetéről esik szó. A könyvben azt olvashatjuk, hogy: „Az eredeti jugoszláviai földrajzi nevek egy részét azonban magyar szövegben nemigen használjuk: helyettük a név megfelelő magyar vagy magyaros változata szolgál, melyet a magyar nyelv hagyománya kialakított és megőrzött.” Ágoston Mihály a névadást és névhasználatot kiváló érzékkel elsősorban nyelvi jelenségként fogja fel, ezért szerencsésebb lett volna az „eredeti jugoszláviai” jelzőpár helyett „szerbhorvát”-ot vagy „szlovént”-t írnia. Ugyanis Horgostól Maradékig és Lakosig nagyon sok olyan helység-, település, és egyéb magyar eredetű földrajzi nevet ismerünk és használunk, persze az említett nyelveken is, amelyeket szintén jogosan nevezünk jugoszláviainak, belső keletkezésű, népeletben gyökerező, sajátos

szemléletről beszélő névnek. A „magyar” is tehát bízvást nevezhető „jugoszláviainak”.

Az írásmód meghatározása, akár csak leírása is, minden esetben normatív tevékenység. Már azáltal is, hogy a szójegyzékbe vagy a példatárba felveszünk vagy onnan elhagyunk valamit. Emiatt nem kerülhetők meg bizonyos kérdések, amelyekre a szerzőnek nem volt szándékában választ adni, de keresni sem. Ágoston Mihály jól tudja, hogy „ezzel a témával nemcsak helyesírási szempontból lehet és kell foglalkozni. A földrajzi nevek nyelvi és nyelven kívüli természetének leírására szintén igényt tarthat az olvasó” — mondja az Előszóban, de ennek a kielégítését a következő füzetre (füzetekre) bízza. Ezek szerint ezúttal nem tehetjük fel azt a kérdést sem, hogy mikor és milyen névformát kell és lehet alkalmazni, mert, ismételten mondjuk, a könyv nem használati utasítást ad, hanem eligazít a ma előforduló változatok helyes írásmódjára nézve. Egyébként is az előbbi a törvények, előírások, rendeletek és községi státutumok dolga.

A könyv főként e sajátos szempont alapján tér el az e tárgy körben közzétett addigi dolgozatoktól, mint amilyenek például Penavin Olga és szerzőtársainak kötetei a *Vajdasági földrajzi nevek* című sorozatban, Milica Marković vagy Vladimir Mihajlović s mások onomasztikai vizsgálatai stb. Az említettek ugyanis a történelmi névanyagot, a népi helyzeteket ill. térszinformák elnevezését vizsgálták, nyelvtörténeti-etimológiai és történelmi szempontból közelítették meg a kérdést, szerzőnk viszont hangsúlyozottan helyesírási szempontokat érvényesít. Ennek a feladatnak sikerrel tesz eleget, s igazat kell adnunk neki (de a kiadóváltalat szerkesztőségének is), hogy a Nyelvművelő füzeteket ilyen jellegű munkával indítja útjára. Ugyanis az általános iskoláktól az egyetemig, a napisajtótól a televízióig mindenfelé a bizonytalanság jeleit látjuk nap mint nap. Ilyen körülmények között ma nyilván fontosabb annak a tisztázása, hogy Pulán, Púlában vagy Pólában mérték-e a legmagasabb napi hőmérsékletet, vagy helyes-e a kétnyelvű utcatáblán a Sremac István ill. Andrija Adi felírás, mintsem annak a megfejtése, hogy Lendva neve a mellette folyó friss vizű Ledava pataknevből (szh. és szl. led = jég), vagy pedig a német Linde (hárs) köznévből származik-e. Minden bizonnyal ezért nem szerepelnek a névjegyzékben a történeti helynevek sem (Szendrő, Szabács, Újlak, Karjad stb.), noha az olvasó első pillantásra úgy láthatja, hogy egy-két említett s jegyzékbe felvett magyar névforma már áthajlik ebbe a kategóriába. Ezekhez alighanem odailene a kétnyelvű szótárakban használt obs.-obsoletus-elavulóban; hist.-historia-történelem; pop.-populáris-népi-es stb. rövidítés (pl. Törzsudvarnok — Udvarnok, Szávaszentdemeter stb.).

Ezen a ponton azonban rá kell világítanunk arra, hogy a névjegyzék egyáltalán nem a teljesség igényével készült, s benne nem szabad a jugoszláviai magyar földrajzi névanyag egyféle lexikonát keresnünk. Inkább

csak azok a nevek kerültek bele, amelyek eligazításul szolgálhatnak helyesírási vonatkozásokban. Tehát azok a névformák is, amelyek a könyv bevezető elméleti részében egyes névtani jelenségeket magyaráznak. Ha tehát a névjegyzékben egy-egy névforma (így az említett Száva-szentdemeter is) elavultsága folytán nem illik a sorba, s nem felel meg annak a szerzői szándéknak, hogy az élő nyelv és a mai nyelvhasználat szempontjából rendezze anyagát, az azért van, mert a név csupán példaanyaga az Általános tudnivalók című fejezetnek; amelyben a szerző világosan kifejti nézetét a földrajzi nevek történelmi alakulásáról: „A történelem folyamán azután egyik-másik változat vagy névmegfelelő elévülhet, ki is halhat. Így pl. a mai magyar nyelvben már nem él a középkori *Szávaszentdemeter* városnév, helyette a magyarban is *Sremska Mitrovicát* mondunk és írunk. És nyelvünkben már nem él Szkopje régi, törökös neve sem: *Üszküb*.” Az itt mondottak miatt a könyv használati értékét nem az adja meg, hogy azonosít minden párhuzamos névalakot, „mivel a magyar szövegben előforduló vagy arra esélyes földrajzi nevek megszámlálhatatlanok, körülhatárolhatatlanok. Az egyes nevek fölvételéről még a gyakoriságuk sem döntött, hanem inkább az a szempont, hogy a fontosabb típusok analóg például szolgáljanak, s hogy a kritikusabb helyesírási megoldásokra analóg tanácsot találjon az olvasó”. Alighanem azonban olyan könyvre is szükségünk van, amely majd stilisztikailag is minősít, névszarmazási és nyelvtörténeti problémákat is megvilágít. Ilyen munkához Ágoston Mihály könyve kiváló ösztönzést nyújt, sőt elméleti alapvetésével jelentős segítséget is.

Szerzőnket — érthető okokból — elsősorban a jugoszláviai helynév-anyag érdekli, annak problematikus eseteit tárgyalja, zömmel tehát az állam földrajzilag ide tartozó település- stb. nevek írásmódjára van gondolja. Helyesen jár el azonban, amikor a példatárába beiktatja más országok (földrészek) városneveinek magyar megnevezéseit is, hisz azok is a magyar földrajzi névanyag szerves részei. Itt mindössze e nevek elégtelen számán sajnálkozhatunk. Megtaláljuk pl. Segesvár, Kismarton, Gyulafehérvár, Fokváros, Oroszlánöböl stb. azonosítását a nekik megfelelő idegen nyelvű alakokkal (egyeseiket csak szerbhorvát nyelvi megfelelőjükkel szembeírva), de a magyar nyelvben máig is élő igen sok nevet nem találhatunk meg, holott felvételüket olykor nemcsak a kettős, hanem a hármas megnevezés, ill. írásmód is indokolná, tehát tipológiaiilag is figyelmet érdemelnek (Zsombolya, Opatija, Nagyvárád, Eperjes). Úgy véljük ezt megvalósíthatónak, ahogyan például szerzőnk a Hága városnév írásmódjának jelölésében járt el. A szójegyzék használati értékét kétségtelenül növelné a visszautalás következetesebb alkalmazása is. A könyv legtöbbször jelzi az oda-vissza megfeleléseket (pl. Karanac — m.: Karancs; Karancs — szh.: Karanac), de néha ez el is marad (Gyertyános — szlov.: Gaberje van, de a visszautalás hiányzik). S még valami. Ha már szükségesnek látszik pl. az ausztráliai Eyre-tó és a szerbhorvát

Erovo jezero alakpárhuzamára kitérni, akkor alighanem még szükségesebb lett volna olyan névpárhuzamok bemutatása is, mint például Holt-Tisza (mrtva v. stara Tisa), Muravidék (Pomurje), Muraköz (Međumurje), Földközi-tenger (Sredozemno more), Stanišić (Őrszállás) stb. Annál is inkább, mert e megnevezésekben az esetleg eltérő nyelvszemlélet is szerephez juthat, s mert a *Vajdasági Enciklopédia* és sok más tudományos alapvetésű munka nélkülözhetetlenné teszi ezek tisztázását. Csak példaképpen: a stara Tisza a szerbben egyedi vízrajzi névként nem használatos, a magyarban azonban ekként is.

Egy úttörő jelentőségű könyv értékeit nyilván nem aszerint kell mérlegelnünk, hogy mi *nincs* meg benne, hanem annak az alapján, hogy milyenek az alapvető szempontjai, módszeres eljárásai, szerkesztési elvei, használhatósága. Így mérlegre téve Ágoston Mihály könyvét csak elismerően szólhatunk róla, s várjuk, e mindössze hétszáz példányban megjelent könyv újabb kiadását is a szükséges pótlásokkal és kiegészítésekkel. A helyesírásra tartozó, pusztán „szakmai” feldolgozás tekintetében aligha találhatnánk rajta igazítanivalót, de elvi vagy gyakorlati vonatkozásokban sem. De ha már felvetettük egy leendő új kiadás gondolatát, merjünk arra is gondolni — kizárólag a magyar földrajzi névadás (úgy is mondhatnánk: a magyar nyelvhasználat) körében maradva és annak igényeire tekintve —, hogy milyen célszerű lenne a teljes élő és történelmi névanyagot vizsgálat alá vennünk a névszármaztatás, az etimológia, a stilsztika stb. kívánalmai szerint is, mert csak a teljes és sokoldalú elemzés adhatna választ a földrajzi név használati körével, jelentésbeli együttműködésével, hangulat- és asszociációs övezetével stb. kapcsolatos problémákra. Lehet-e pl. és mily esetben Jajca a Jajce, Galambóc a Golubac; miért Fiumei-öböl a Rijeka melletti, vagy Karjadi út az, amely Bogarasba vezet, Vid-nap utca-e a Vidovdáni utca stb. Ez utóbbival kapcsolatban például kérdéses lehet, hogy a mai — magyar — nyelvérzék felismeri-e még a szerbhorvát Vidovdanska ulica utcanév összetett első tagjában a Vid személynevet, felbonthatónak véli-e, vagy pedig szófajilag ma már köznévnak (ünnepnév, jeles nap neve) fogja fel, amiben a gyakori jelzői használat is támogatja (vidovdáni alkotmány, bizonyítványosztás stb.). Ma már így is hallható: vidovdán napján, vidovdánkora (lásd: szilveszterkor, úrnapiján, pálforduláskor). A köznévesülés érezhető tendenciái miatt kell elgondolkodnunk azon, hogy Vid-nap utca-e a Vidovdanska ulica vagy pedig Vidovdáni utca. Maga a szerző igen pontosan mutat rá a tulajdonnév és a köznév kategóriáinak lehetséges felcserélődésére, ill. egyiknek a másikba való beleolvadására, ráirányítva figyelmünket az inkább ösztönös, mint tudatos nyelvérzék szerepére a névformák kialakulásának a folyamatában: „tulajdonnév: Az olyan névelemet tekintjük tulajdonnévi tagnak, mely vagy szófaját tekintve tulajdonnév (*Csepel, Szával, Balkán, János, Széchenyi, Palics, Velence, Adria* stb.), vagy olyan idegen szó — akár *i* végű is —, melyben a mai magyar

nyelvérzék nem ismer föl közszói jelentést (*Huron, Arafura, Bajkál, Kaszpi, Zéland* stb.)” Ezek a kérdések természetesen átvezetnek bennünket a nyelvtörténet, a folklór, a szépirodalom, a történet- és művelődéstudomány tartományaiiba, s messze meghaladják ennek a könyvnek a kereteit s vállalt feladatait. Hisszük azonban, hogy Ágoston Mihály az említett sokkal összetettebb feladatra is vállalkozna, illetve hogy a sorozat az övéhez hasonló értékű könyvekkel gazdagodik.

SZELI István

HASZNOS SOROZAT SZÍNVONALAS INDULÁSA

Ágoston Mihály: *A földrajzi nevek írásmódja*. Forum, Újvidék, 1984

Írott és beszélt nyelvünk gondozásának, ápolásának igénye a mi körülményeink között állandó szükségszerűség, amint a nap nap után felbukkanó kérdések, interferenciajelenségek bizonyítják. Nyelvművelésünk viszont sok tekintetben még mindig az útkeresésnél, a közlésformák latolgatásánál tart. A korábban a Magyar Szó mellékleteként megjelenő *Nyelvművelő* műfaja a rövid, legszélesebb olvasóközönségnek szóló nyelvi témájú újságcikk szinte kihalt lapjainkból. Sajnos, még ha ezek inkább csak a problémákat tudták is jelezni, mint végleges, letisztult megoldásokat adni.

A Forum *Nyelvművelő füzetek* című sorozata más úton indult el. A napisajtó mulandó cikkei mellett vagy helyett, az írás és beszédhasználat legégetőbb problémáit számbavéve, egy-egy szűkebb szakterületet 60—80 oldalas füzetekben, kis kézikönyvekben kíván a teljesség igényével tisztázni. Ez a forma nagyon ígéretes, mert mind az átlagos, mind az elmélyültebb érdeklődő elvárásainak eleget tud tenni.

Egy ilyen, nagyon aktuális kérdéskörnek, a *földrajzi nevek írásmódjának* összefoglalására vállalkozott Ágoston Mihály, aki a helyesírás, ortográfia elméletének és gyakorlatának határainkon túl is elismert, avatott ismerője.

A földrajzi nevek összességükben annak a környezetnek, a közeli és távoli világnak a nyelvi jelképei, amelyben élünk, tájékozódunk, és amelyhez — és egyúttal a nevekhez is — érzelmileg is kötődünk. Ily módon társadalmi, emberi tartalmakkal telítődnek, ami vizsgálatukat nehezzé is, széppé is teszi.

A földrajzi nevek írásmódja címe szerint helyesírási szabálygyűjtemény és kézikönyv, valójában azonban jóval több annál. Vizsgálódásának fókuszát olyan területek, problémák felé tágtotta ki, amelyeknek alig van hagyománya a vonatkozó szakirodalomban, még egyetlen szűkebb értelemben vehető előzménynek, a térképészeknek, névkutatóknak